

Мачмуъаи васиятҳои Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р)

Таълиф:

Муфти Муҳаммад Ошиқи Илоҳии Баландшаҳрӣ

Тарҷума: Абдуллоҳи Ҳайдарӣ

Таҳия: Худойодди Қурбон

Душанбе – 2015

**Васиятномаи Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собити
Кўфӣ (р) ба шогирди гиroomикадрашон қозилқузот Абӯюсуф
Яъқуб ибни Иброҳими Ансорӣ (р)**

Имом Абӯюсуф (р) аз бузургтарин ва машҳуртарин шогирдони бориз ва умдаи Имоми Аъзам (р) аст. Вай дар фикҳу ҳадис маҳорати ғавқулодае дошт. Имом Аҳмад ибни Ҳанбал (р) аз шогирдон ӯ ба шумор меравад, ки се соли тамом аз маҳзари вай касби ғайз намудааст. Имом Абӯюсуф (р) аввалин касе буд, ки ба лақаби қозилқузот шуҳрат ёфт. Дар даврони хилофати Аббосиён, яъне дар аҳди Маҳдӣ, Ҳодӣ ва Ҳорунуррашид ба шуғли қазо иштиғол дошт ва аз соли 166-и ҳиҷрӣ то ҳангоми вафот ҳамчунон қозӣ буд.

Имом Абӯюсуф (р) ҳафдаҳ соли тамом бо пойбандӣ дар ҳузури Имоми Аъзам (р) ба таҳсили илм машғул буд, ҳатто ҳангоме ки писараш вафот кард, аз хирси ин ки маҷлиси Имом Абӯҳанифа (р) тарк нашавад, дар дафнаш ширкат накард, тартиботи кафану дафнашро ба ҳешовандон ва ҳамсоягон супурд ва ҳудаш дар маҷлиси Имоми Аъзам (р) ҳозир шуд. Имоми Аъзам (р) натавона ӯро ғаже бор овард, балки гоҳ аз назари молӣ низ ба ӯ кўмак мекард. Довуд ибни Рашид (р) мефармояд: «Агар Имом Абӯҳанифа (р) ғажат як шогирд медашт ва он Абӯюсуф (р) мебуд, барои ифтихори эшон ҳамин як шогирд кофӣ буд. Ҳар гоҳ Абӯюсуф (р) дар маҷлиси илмӣ суҳан мегуфт, чунон маълум мешуд, ки дар канори даре нишаста, аз он паймона мекунад, ҳадису фикҳ ва калом ҳамеша дар пешаш мустаҳзар (омода) буд».

Боре Имом Абӯюсуф (р) мариш шуд ва Имоми Аъзам (р) барои аёдати ӯ таширф овард. Пас аз он ки ҳолашро пурсид ва берун омад, фармуд: «Агар ин ҷавон ғавт кунад, илми бисёре зоеъ мешавад, зеро ки дар ҳоли ҳозир бузургтарин олими рӯи замин аст».

Ҳазрати Имом Абӯюсуф (р) аз соли 166 то соли 182-и ҳиҷрӣ, ки соли вафоти ӯст, қозӣ буд. Дар ин муддати тўлонӣ бо адлу инсофи камназире қазоват намуд. Ӯ мефармуд: «Ман ҳаргиз қазоват ва ҳукми золимонае накардаам, вале аз як қазоватам ҳарос дорам, ки мумкин аст мавриди бозпурсӣ қарор гирам. Ин қазоватро миёни Ҳорунуррашид ва як насронӣ анҷом додам. Насронӣ муддаъӣ буд, ки амирулмуъминин ғалон замини ӯро ғасб кардааст. Ҳангоме ки додрасии парванда оғоз шуд, ба Ҳорунуррашид гуфтам: «Ин шахс муддаъист, ки шумо ғалон заминашро ғасб кардаед».

Ҳорунуррашид ҷавоб дод: «Ин замин аз бобоямон Мансур ба мо мерос расидааст». Ба насронӣ гуфтам: «Ҷавобро шунидӣ, ҳоло шохиде дорӣ ё на?». Гуфт: «Шохид надорам, аммо шумо бояд муттаҳамро қасам бидиҳед». Ба амирулмуъминин гуфтам: «Шумо қасам хӯрда метавонед?». Ҳорунуррашид қасам хӯрд. Бо ҳамин парванда баста шуд ва насронӣ ба роҳаш рафт.

Имом Абӯюсуф (р) фармуд: «Аз ин парванда ҳарос дорам, ки мавриди бозхост қарор гирам». Як шогирдаш пурсид: «Ин қазовати шумо солиму дуруст аст, чаро тарси муоҳаза ва бозпурсӣ доред?». Фармуд: «Чунки ман ҳар ду тарафи қазияро дар як ҷо нанишонда будам, Ҳорунуррашид то охир дар ҷои бартаре менишаст, аммо насронӣ дар пеши қозӣ истода буд».

Ҳазрати Имом Абӯюсуф (р) бисёр обид буд, бо вучуди он ки қозилқузот буд ва масъулиятҳои сангине бар дӯш дошт, намозҳои нофила бисёр мегузорид ва рӯзаи бисёр мегирифт. Имом Абӯюсуф (р) аз насли ансори Мадина буд, падаркалонаш Саъд ибни Бухайр (р) саҳобӣ буд ва ба Саъд ибни Ҳабта низ шухрат дошт (Ҳабта номи модараш буд). Ў дар ғазваи Хандақ ширкат кард ва бо шахомати бисёре ҷангид. Он вақт ханӯз ҷавон буд. Расули Худо (с) диданд, ки вай бо далерии камназире мечангад, ўро садо карда пурсиданд: «**Эй ҷавон, ту кистӣ?**». Гуфт: «Ман Саъд ибни Ҳабта ҳастам». Паёмбар (с) барояш дуои хайр карданд ва фармуданд: «**Худованд қисмати туро муборак кунад**». Дар зимн фармуданд: «**Наздик биё**». Чун наздик омад, дасти муборакашонро бар сараш кашиданд.¹

Имом Абӯюсуф (р) мефармуд: «Дасте, ки Паёмбари акрам (с) бар сари бобоямон кашидааст, баракати онро дар тамоми хонадонамон эҳсос мекунам».

Саъд ибни Бухайр дар Кўфа сукунат ихтиёр карда буд ва дар ҳамон шаҳр вафот ёфт. Наслашон ҳамчунон дар Кўфа боқӣ монд, ки аз он ҷумла ҳамин Абӯюсуф (р) ба вучуд омад ва машрику мағрибро аз илмаш сероб намуд. Имом Абӯюсуф (р) дар соли 182-и ҳиҷрӣ вафот намуд.

Бисмиллоҳир-Раҳмонир-Раҳим

---

¹. Ин воқеа дар китоби «Ал-истиъоб» зикр гардидааст.

Боре Имоми Абӯҳанифа (р) пас аз он ки дарк намуд шогирди барӯмандаш Абӯюсуф ба синни рушд расида, ахлоку кирдораш бисёр некӯ ва дилпазир гардидааст ва дар талаби илм чиддӣ ва кӯшо аст, ин чанд васиятро ба вай тақдим фармуд:

1. Ба ҳокими вақт эҳтиром бигузор ва шахсияташро бузург шумор, дар ҳузури ӯ аз дурӯғгӯӣ бипарҳез.
2. То туро барои масъалаи илмие фаро нахонад, ҳар вақту дар ҳар ҳолат пеши ӯ марав, зеро агар рафтуомадат назди ӯ зиёд шавад, туро ҳақир мешуморад, аз чашмаш меафтӣ ва арзише бароят дар наздаш боқӣ наместонад. Бархӯрдат бо вай чунон бошад, ки бо оташ аст, ҳам аз вай истифода кун ва ҳам худатро аз хатараш нигоҳ дор, ба ӯ наздик машав, ки месӯзӣ ва аз ӯ озор мебинӣ. Ҳоким маъмулан чунин аст, ки арзише барои ҳудаш қоил аст, барои дигарон қоил нест.
3. Ҳеҷ гоҳ назди ҳоким пургӯӣ макун, зеро вай барои он ки ҳудашро дар пеши атрофиёнаш аз ту донотар ва олимтар ҷилва диҳад, бемаврид аз ту интиқод мекунад ва нуктаи заъф мегирад, дар натиҷа аз ҷашми атрофиёнаш меафтӣ ва ночиз ҷилва мекуни.
4. Агар назди ҳоким рафтӣ, қадру манзилати худ ва дигаронро бишинос.
5. Ҳар гоҳ дидӣ қабл аз ту яке аз уламо, ки ту ўро намешиносӣ, пеши ҳоким аст, ту худро ақиб бикаш ва дар чунин маҷлисе ҳозир машав, чунки агар ту аз он олим дар илму манзилат камтар бошӣ, мумкин аст нодониста худатро аз ӯ бартар бидонӣ, дар натиҷа ӯ ба ту осеб бирасонад ва агар ту аз вай олимтар ва бартар бошӣ, мумкин аст дар назди вай ночизу ҳақир шавӣ, дар натиҷа аз ҷашми султон бияфтӣ.
6. Агар ҳокими вақт вазифае ба ту пешниҳод кард, напазир, магар он ки мутмаин шавӣ, ки ӯ дар масоили илмӣ ва эътиқодӣ бо ту ҳамназару ҳамақида аст, то ин ки маҷбур нашавӣ дар ҳукмхоят муҳолифи эътиқоду андешаат амал кунӣ.
7. Бо атрофиёни ҳешовандони ҳоким ҳаргиз робита барқарор макун, бикӯш, ки робитаат сирфан бо ҳудаш бошад.

8. Ҳамвора кўшиш кун, ки аз атрофиёнаш дур бошӣ, то арзишу манзилатат маҳфуз бимонад.

9. Дар ҳузури мардум чуз он чи аз ту мепурсанд, ҳарф назан.

10. Ба хусус дар бораи муомилот ва тиҷорат ҳаргиз пеши авом суҳбат макун, то гумон накунад, ки ту ба моли онҳо чашм дўхтай ё ин ки майли ришват гирифтаи дорӣ.

11. Дар назди мардуми авом наханд.

12. Беш аз ҳад ба бозор марав.

13. Бо бачаҳои навбулуғ гуфтугӯ макун, зеро онҳо фитнаанд, агар бо бачаҳои хурдсол суҳбат кунӣ ва дасти шафқат ба сарашон бимолӣ, ишколе надорад.

14. Бо бузургсолон дар роҳ якҷо марав, чунки агар онҳоро аз худ пеш гузаронӣ, арзиши илмият коста мегардад ва агар худ аз онҳо пеш гузарӣ, ба мақому ҳайсиати худат латма ворид мешавад, зеро онҳо аз ту бузургсолтаранд ва Пайғамбар (с) фармудаанд: *«Касе ба бузургсолони мо эҳтиром ба ҷо наорад ва бар хурдсолони мо шафқат накунад, аз мо нест»*.²

15. Ҳеч гоҳ бар сари роҳ манишин ва агар маҷбур шудӣ, ки беруни манзилат бинишинӣ, пас дар масҷид бинишин.

16. Бар дари дуқонҳо манишин.

17. Дар бозор ва масҷид чизе махӯр.

18. Аз обҳое, ки бар сари роҳҳо гузошта шудааст ва аз дасти касоне, ки бар сари роҳҳо истодаанд ва ба мардум об медиханд, об махӯр.

19. Ҳеч гоҳ абрешим ва дигар порчаҳои гаронқиматро напӯш ва зевар истифода набар, чунки истифодаи ин гуна чизҳо ба такаббур вомедорад.

20. Дар бистари хоб бо ҳамсарат зиёд ҳарф мазан, магар ба андозаи зарурат.

21. Беш аз ҳад аз ӯ бӯсу канор магир ва ба вай даст мазан.

---

². Ривояти Тирмизӣ.

22. Чуз бо номи Худо ва талаби хайр бо вай ҳамбистарӣ макун.
23. Дар ҳузури вай аз занҳо ва канизҳои дигар суҳбат макун, ки бо ту бетакаллуф шуда, ӯ низ аз мардони бегона суҳбат хоҳад намуд ва мумкин аст туро хуш наояд.
24. То метавонӣ бо зане, ки қаблан шавҳар дошта бошад ё бо зане, ки падару модараш зинда ҳастанд ва ё бо зане, ки аз шавҳари қаблияш фарзанд дошта бошад, издивоҷ макун, магар ба шарте ки хешовандони зан рафтуомади зиёде ба хонаат надошта бошанд.³ Ҳамчунин бо зани молдор издивоҷ макун, зеро агар зан пулдор бошад, мумкин аст падараш даъво кунад, ки ин моли худи ӯст, ки онро дар дасти духтараш амонат гузоштааст. Ин амр фазои меҳру муҳаббати хонаводаро тира хоҳад кард.
25. То метавонӣ ба хонаи падарарӯсат марав. (Заруриёти шаръӣ, аз ҷумла пайванди хешовандӣ истисно аст).
26. Мабодо бо ҳамсарат дар хонаи падарарӯсат зиндагӣ кунӣ, ки молатро тасарруф хоҳад кард ва ҳамвора чашми тамаъ ба дастраси ту хоҳад дӯхт, пас ҳамсарат низ мутобиқи майлу ахлоқи ту бо ту рафтор нахоҳад кард.
27. Мабодо бо зане издивоҷ кунӣ, ки аз шавҳари қаблияш писару духтари зиёд дошта бошад, ки ҳама молашро барои онҳо захира хоҳад кард ва аз моли ту дуздида, сарфи махориҷи онҳо хоҳад намуд, зеро фарзандонаш дар назди ӯ аз ту азизтаранд.
28. Ҳаргиз ду занро дар як хона ҷамъ макун.
29. То мутмаин нашавӣ, ки аз уҳдаи тамоми мушкилоти зиндагӣ мебарой, издивоҷ макун.
30. Дар оғози ҷавонӣ, ки қалбат фориғ ва хотират ором аст ва ҳанӯз фарзандони зиёд зехнатро мушавваш накардааст, илм биёмӯз, сипас аз роҳи ҳалол мол ҷамъ кун, он гоҳ издивоҷ намо, зеро агар ҳамзамон бо талаби илм ба фикри ҷамъ кардани мол шавӣ, вучуди мол туро ба зиндагии пурайшу нӯш кашида, дар натиҷа аз талаби илм очиз хоҳӣ монд ва агар дар даврони таҳсил ба фикри издивоҷ

---

³. Мақсуд қатъи робита бо хешовандон нест, балки лйлавгирӣ аз баръам хӯрдани фазои гарми хонавода аст.

бияфтӣ, мумкин аст маҷбур шавӣ, то барои рафъи ниёзмандиҳои зану фарзандон талош кунӣ ва шояд аз таҳсили илм даст бикашӣ, ки дар ин сурат на илм омӯхтаӣ ва на мол ба даст овардаӣ.

31. Пайваста тақво пеша кун ва амонатро ба соҳибаш бозгардон.

32. Барои ҳамаи мардум новобаста аз кадом табақа буданашон хайрхоҳ бош.

33. Мардумро ҳақир машумор ва ба онҳо эҳтиром бигузор, бо онҳо беш аз ҳад омехта машав, магар ин ки худашон нишасту бархости бештарро бо ту писанданд ва назди ту рафтуомад кунанд. Дар ҳамнишинӣ бо авом ҳамвора кӯшиш кун, ки бо онҳо дар масоили шаръӣ гуфтугӯ кунӣ, то касоне, ки аз аҳли илм бошанд, ба илм машғул шаванд ва касоне, ки аз аҳли он набошанд, бидуни он ки нороҳат шаванд, аз ту бипарҳезанд.

34. Мабодо масоили диниро бо авом ба сабки илми калом матраҳ кунӣ, ки онҳо аз ту тақлид карда, ба он машғул хоҳанд шуд ва ҷуз дарди сар ғоиде аз он ҳосил нахоҳанд кард.

35. Агар касе чихати пурсидани масоили шаръӣ назди ту омад, фақат ба андозаи суолаш ба ӯ ҷавоб бидеҳ ва масоили дигаре ба он илова макун, ки зеҳни ӯ мушавваш хоҳад шуд ва ҷавоби суолашро нахоҳад фаҳмид.

36. Агар даҳ сол ҳам бидуни касбу қут мондӣ, аз илм рӯй магардон, чунки илм зикри Худост ва Худованд мефармояд: **«Ва ҳар кас аз ёди Ман рӯйгардон шавад, зиндагонии танг хоҳад дошт ва рӯзи қиёмат ӯро нобино барангезем».** («Тоҳо»; 124).

37. Бо шогирдонат чунон мушфиқона рафтор кун, ки гӯё ҳар як аз ононро фарзанди худат медонӣ, зеро ин амр рағбату алоқаи онҳоро ба илм бештар хоҳад кард.

38. Агар шахси омӣ ва бозорӣ бо ту мубоҳиса ва мунозира кард, бо вай мубоҳиса макун, ки обрӯи туро мебарад.

39. Ҳангоми баён кардани ҳақ аз ҳеҷ кас парво макун, агарчи султон ва ҳокими вақт бошад.

40. Кўшиш кун, ки дар ибодат ҳамеша аз дигарон пеш бошӣ, чунки агар мардуми авом огоҳ шаванд, ки ту алоқаи зиёде ба ибодат надорӣ, нисбат ба ту бадгумон хоҳанд шуд ва ин амр рағбати онҳоро аз ибодат кам хоҳад кард ва чунин натиҷа хоҳанд гирифт, ки ҳамон гуна нодонии онҳо барояшон фоида надорад, илми ту низ бароят самарае надоштааст.

41. Агар дар шаҳр ё минтақае сукунат доштӣ, ки дар он ғайр аз ту уламои дигаре низ вучуд дошт, худатро яккатози майдон чилва мадеҳ, балки монанди як фарди одӣ зиндагӣ кун, то мутмаин шаванд, ки ту қасди паст задани онҳо ва изҳори шахсияти худро надорӣ, вагарна онҳо бар ту шӯрида, ба ақидаат тавҳин ва беэҳтиромӣ хоҳанд кард ва умуми мардум низ бар зидди ту баромада, ба ту захри чашм нишон хоҳанд дод, саранҷом гӯё бидуни ҳеҷ гуна фоидае таҳқир шудай ва мавриди хашми мардум қарор гирифтаӣ.

42. Дар чунин ҳолате фатво мадеҳ, агарчи аз ту хоста шавад ва ҳаргиз бо онҳо мунозира ва мубоҳиса макун.

43. Дар ҳузури онҳо ҳеҷ масъалаеро ҷуз бод алели возеҳ ва равшан баён макун.

44. Ҳаргиз бо устодон ва шахсиятҳои мавриди эҳтироми онҳо беэҳтиромӣ макун, ки онҳо низ ба ту тавҳину беэҳтиромӣ хоҳанд кард. Худованди мутаъол мефармояд: **«Онҳоеро, ки мушрикони ба ҷуз Худо мепарастанд, дашном мадиҳед, зеро ки онҳо аз рӯи зулм ба ғайри дониш Худоро дашном хоҳанд дод».** («Анъом»; 108).

45. Дар бархӯрд бо мардум ҳамеша боэҳтиёт бош.

46. Муомилаат бо Худованд дар танҳой чунон бошад, ки дар назари мардум аст, зеро самарии илм ҳангоме ошкор мегардад, ки дар хилвату ҷилват яксон бошад.

47. Агар ҳокими вақт уҳдае ба ту пешниҳод кард, онро напасир, агарчи муносиби ҳолат бошад, вале бидонӣ, ки агар ту онро напасирӣ, касе онро хоҳад пазируфт, ки сазовори он нест ва дар натиҷа ба мардум зарар хоҳад расид ва баъди мутмаин шуданат ба

ин ки ин уҳда сирфан ба сабаби илму донишат ба ту вогузор шудааст.

48. Мабодо дар маҷлиси мунозира бо тарсу ларз ҳарф бизанӣ, зеро ин амр зеҳно мушавваш мекунад ва дар забон лакнат ба вучуд меорад.

49. Аз хандидани зиёд бипарҳез, ки дилро мемиронад.

50. Аз нишасту бархост ва гуфтугӯ бо занон ҷиддан бипарҳез, ки калбро пажмурда мекунад.

51. Ҳамеша бо виқору тамкин роҳ рав ва дар корҳо шитоб макун.

52. Агар касе аз пушти сар туро садо зад, ҷавоб мадеҳ, зеро аз пушти сар фақат ҳайвонотро садо мезанад.

53. Ҳар гоҳ ки суҳан мегӯӣ, фарёд мазан ва садоятро баланд макун.

54. Саъй кун, ки ҳамеша бовиқор бинамоӣ ва андомҳоятро камтар ҳаракат диҳӣ, то ин ки арзишу манзилатат назди мардум боқӣ бимонад.

55. Дар пеши мардум бештар ба зикри Худо машғул бош, то аз ту биёмӯзанд.

56. Барои худат як миқдор вақт муайян кун, ки дар он баъд аз намозҳо Қуръон бихонӣ, ба зикри Худо машғул шавӣ ва шукри неъматҳоро, ки бар ту арзонӣ доштааст, ба ҷой оварӣ.

57. Дар ҳар моҳ чанд рӯзе барои худ муайян кун, ки дар он рӯза бигирӣ, то дигарон ба ту пайравӣ кунанд ва ҳаргиз ба он миқдор ибодат иктифо макун, ки мардуми авом ба он иктифо мекунанд.

58. Ҳамвора нафси худатро назорат кун ва бикӯш, то дигарон низ дар корҳои дунявӣ ва ухравӣ аз илмат истифода кунанд.

59. Худат хариду фурӯш макун, балки барои анҷоми корҳоят шахси дигарро интиҳоб кун, ки ба ӯ эътимод дошта бошӣ (то виқорат пеши мардум боқӣ бимонад ва вақти гаронбаҳоят зоеъ нашавад).

60. Ҳеҷ гоҳ дар корҳоят, ҷӣ дунёӣ ва ҷӣ ғайри он, бепарво мабош, зеро Худованди мутаъол аз ту дар бораи ҳама чиз хоҳад пурсид.

61. Ғуломи бериш махар.

62. Дар назди мардум худатро аз наздикону муқаррабони даргоҳ муаррифӣ нақун, агарчи ҳақиқат чунин бошад, чунки мардум барои анҷоми корхояшон назди султон туро восита хоҳанд кард, агар восита шавӣ, аз чашми султон меафти ва агар восита нашавӣ, ба ту бадгумон хоҳанд шуд.

63. Чуз дар фанни худат, ки илм аст, худро дар радифи оммаи мардум овар.

64. Дар корҳои ғалату нописанд ба мардум пайравӣ мақун, балки ҳамеша дар корҳои хубу писандида ба онҳо пайравӣ намо.

65. Агар шахсеро ба бадӣ шинохтӣ, бадияшро пеши мардум зикр мақун, балки хубие дар вай ҷустуҷӯ кун ва бо ҳамин хубӣ аз ӯ ёд кун, ба чуз дар умури динӣ, ки дар бояд мардумро огоҳ кунӣ, то аз бадияш ҳазар намуда, ба ӯ пайравӣ нақунанд, зеро Паёмбар (с) фармуданд: **«Бадихоеро, ки дар шахси ғочир аст, барои мардум баён кунед, то аз вай ҳазар кунанд».**⁴

66. Агар шахси ғочиро нофармоне, ки зарараш ба дин мерасад, аз ҷоҳу ҷалоли дунявӣ бархӯрдор бошад, ту масъулияти худатро анҷом бидеҳ ва аз ҷоҳу ҷалоли ӯ парво мақун, зеро ки Худованд ёвару мададгори динаш аст ва туро ёрӣ хоҳад кард. Агар як бор чунин кардӣ, аз уббуҳати ту хоҳанд тарсид ва дар оянда касе ҷуръат нахоҳад кард, то дар ҳузури ту ва дар минтақае, ки ту ҳастӣ, ҷасорат кунад ва бидъатеро дар дин эҷод ё изҳор намояд. Дар ин росто умуми мардумро метавонӣ омода кунӣ, то бо ту ҳамнаво бошанд ва дар дигар масоили динӣ низ ба ту пайравӣ кунанд.

67. Агар аз султон ё ҳокими вақт чизе мушоҳида кардӣ, ки муҳолифи шариат буд, ба вай тазаккур бидеҳ, албатта ҳангоми чунин коре лозим аст итоату фармонбардории худро аз ӯ зикр кунӣ, зеро вай аз ту қавитар аст. Масалан, мегӯӣ: «Дар масоиле, ки ту бар онҳо тасаллут дорӣ, аз ту фармонбардорӣ меқунам, аммо банди бинобар таҳассуси илмӣ ва масъулияти динии худам аз рафтори шумо чизе мушоҳида кардам, ки аз назари шаръӣ дуруст нест (аз ин рӯ, хостам ин амрро ба шумо ёдовар шавам). Албатта лозим нест, ки ин суҳанро

---

⁴. Ривояти Табаронӣ.

чанд бор такрор кунӣ, чунки мумкин аст атрофиёнаш туро аз байн бибаранд ва аз байн бурдани ту зарбае ба дин хоҳад буд, ҳадди аксар ду бор насихатро такрор кун, то ин ки барои дигарон низ мушаххас шавад, ки ба масоили динӣ аҳаммият медиҳӣ ва дар амр ба маъруф ҳарис ҳастӣ, то авом сукути туро бар чизи дигаре нақунанд. Агар султон аз иштибоҳаш даст набардошт, ба хонааш бирав ва аз сари нав ўро дар танҳой насихат кун ва бо далелҳое аз Қуръону суннат, ки ба ёд дорӣ, барояш тавзеҳоти лозимро бидеҳ, агар бидъаткор буд, бо ў мунозира кун, агар пазируфт, бисёр хуб, вагарна аз Худованд бихоҳ, ки туро аз шарри золим маҳфуз бидорад.

68. Маргро пайваста ба ёд овар ва барои устозону касоне, ки аз онҳо дин омӯхтай, омуриш бихоҳ.

69. Ба тиловати Қуръон пойбанд бош.

70. Қабристонун маконҳои муқаддасро зиёрат кун ва ба мулоқоти уламо ва машоих бештар рав.

71. Касоне, ки дар масҷидҳо ва маконҳои муқаддасу қабристон бо ту мулоқот меқунанд ва мегӯянд, ки Паёмбари акрам (с)-ро дар хоб дидаанд, ба суҳанашон бовар макун.

72. Бо ҳавопарастон (аҳли бидъат, чӣ бидъати эътиқодӣ ва чӣ бидъати амалӣ) нишасту барҳост макун, ба ҷуз ин ки бихоҳӣ онҳоро ба сӯи дин ва сироти мустақим даъват кунӣ.

73. Аз лаънат фиристодани бисёр ва дашном додан парҳез кун.

74. Ҳамин ки муаззин садои азонро баланд кард, барои даромадан ба масҷид омода шав, то оммаи мардум пештар аз ту дохил нашаванд.

75. Дар ҳамсоиягии ҳоким зиндагӣ макун.

76. Агар айбе аз ҳамсоияат мушоҳида кардӣ, онро бипӯш, зеро ки он ба монанди амонате назди туст ва асрори мардумро фош макун.

77. Агар касе аз ту машварат талаб кард, ба ў машварате бидеҳ, ки туро ба Худо наздик гардонад.

78. Аз бухл бипарҳез, ки инсонро расво мекунад.

79. На тамаъкор бош, на дурӯғгӯ ва на касе, ки суханонаш мардумро парешон мекунад, балки дар тамоми корҳо мурувватро нигоҳ дор.

80. Ҳамеша либоси сафед пӯш.

81. Қалбан ҳамеша бениёз бош, аз худ хирсу рағбати камтаре ба дунё нишон бидеҳ, бо вучуди муҳтоҷ будан худро ҳамвора бениёз ҷилва бидеҳ, ҳаргиз ғақру тангдастии худатро зоҳир макун, агарчи ғақру тангдаст бошӣ.

82. Ҳиммати баланд дошта бош, зеро касе, ки ҳимматаш заиф бошад, кадрӯ манзилаташ кам мегардад.

83. Ба роҳе, ки меравӣ, ин тарафу он тараф нигоҳ макун, ҳамеша заминро нигоҳ кун.

84. Ҳар гоҳ ба ҳаммом рафтӣ, дар нишастан ва учраи ҳаммом худатро бо мардуми авом яксон магардон, балки дар саффи интизор дар ҷои муносибтаре бинишин ва аз он андозае, ки мардум музд медиҳанд, ту бештар бидеҳ, то мурувватат дар миёни онҳо ошкор шавад ва тӯро эҳтиром кунанд.

85. Агар ба порчабоф ё рангрёз ё ба дигар касоне, ки ба ҷунин корҳо машғуланд, эҳтиёҷ пайдо кардӣ, худат шахсан пеши онҳо марав, балки фарди боэътимодно, ки ба вай бовар дорӣ, интиҳоб кун, то ки ин гуна корҳоро бароят анҷом диҳад.

86. Ҳаргиз аз мардум молиёт магир.

87. Пулҳоро ба дасти худ нашумор, балки ин корро ба каси дигаре вогузор кун.

88. Дунёро, ки дар назди аҳли илм ҳақир аст, ночизу беарзиш бидон, зеро он чи дар назди Худост, аз ин дунёи ғонӣ беҳтар аст.

89. Корҳои шахсии интизомии худро ба каси дигаре вогузор кун, то бо хоҳири ҷамъ ба омӯзиши илм машғул шуда тавонӣ ва ба ин восита мақому ҷойгоҳат дар назди мардум маҳфуз бимонад.

90. Бо девонагон ва бо уламое, ки аз услуби мунозира ва истидлол беҳабаранд, суҳбат накун, ҳамчунин бо касоне, ки ғакат барои изҳори шахсияташон ба талаби илм мепардозанд ва ҳадафи онҳо аз

баҳсу мунозира ва ба миён кашидани масоил дар назди мардуми авом ин аст, ки обрӯи туро бирезанд ва туро шарманда кунанд, агарчи медонанд, ки ту барҳаққӣ, боз ҳам дар баробари ҳақ таслим шудан намехоҳанд.

91. Агар бо афроди зирак ва шахсиятманде бархӯрдӣ, ки онҳо аз ту таълим нагирифтаанд, ту худатро дар назари онҳо бузург ҷилва мадеҳ, то ин ки осебе ба ту нарасад.

92. Агар дар миёни ҷамъе аз мардум будӣ, худат барои имомати намоз пеш марав, магар ин ки онҳо ба поси эҳтиром туро пеш дароранд.

93. Ҷуз ҳангоми субҳ ё пешин ба ҳаммом марав.

94. Дар истироҳатгоҳҳои умумӣ зоҳир машав.

95. Агар медонӣ, ки султон ё ҳокимони вақт зулмеро дар фалон вақт анҷом медиҳанд, дар он вақт ба назди онҳо марав, магар бидонӣ, ки аз рӯи насиҳату хайрхоҳӣ чизе ба онҳо бигӯӣ, мепазиранд, чунки агар онҳо дар ҳузури ту кори номашруъеро анҷом диҳанд ва ту онҳоро аз он боздошта натавонӣ, мардум ин корашонро дуруст гумон хоҳанд кард, зеро ту дар он ҳангом ҳозир будӣ ва сукут кардӣ.

96. Дар маҷлисиҳои илмӣ аз рӯи ҳашму ғазаб амал наkun.

97. Қиссагӯӣ ва дostonсарoӣ макун, чунки дostonсарo аксар вақт маҷбур аст, ки дурӯғ бигӯяд.

98. Ҳар гоҳ хостӣ, ки барои касе аз аҳли илм маҷлиси илмӣ баргузор кунӣ, агар мавзӯи он илми шаръӣ бошад, худат шахсан дар он ҳозир шав ва суҳанони ӯро дуруст ташхис дода, аз бар кун ва бозгӯ намо. Агар дидӣ, ки он шахс олиму фақеҳ нест, чунин маҷлисе баргузор макун ва агар баргузор шуд, ту дар он ширкат маҷӯ, то мардум гумон наkunанд, ки ӯ олими барҷаста ва бузурге аст, дар ҳоле ки чунин нест. Агар дидӣ, ки олиме салоҳияти фатво дорад, ӯро ба мардум муаррифӣ кун, агар салоҳият надорад, дар маҷлисаи манишин, то дар ҳузурат дарс диҳад, балки фарди муътамадеро ба маҷлиси ӯ бифирист, то ин ки туро аз тарзи гуфтугӯ ва ҷойгоҳи илмияш огоҳ намояд.

99. Дар маҷлисиҳои зикри аҳли бидъат ва суҳанрониҳои онҳо, ки меҳоханд бо истифода аз шахсияти ту маҷлисиҳояшонро машхур кунанд, ширкат маҷӯ, балки аҳли маҳалла ва дигар касоне, ки ба онҳо эътимод дорӣ ё яке аз шогирдонатро ба маҷлисашон бифирист.

100. Ҳамеша хутбаи никоҳ, намози ҷаноза, ҷумъа ва идайнро ба хатиби минтақа вогузор кун.

Дар поён аз ту меҳоҳам, ки маро дар дуои хайрат фаромӯш наkunӣ ва ин мавъизаро аз ман бипазирӣ, зеро ин васияти ман ба нафъи ту ва бақияи мусулмонон аст.

Ин буд васиятномаи Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р) ба шогирди бовафояш қозилқузот Имом Абӯюсуф Яъқуб ибни Иброҳими Ансорӣ (р).

Васиятҳои Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р) ба шогирдаш Юсуф ибни Холиди Самтии Басрӣ (р)

Юсуф ибни Холиди Самтӣ (р) низ аз шогирдони машхури Имоми Аъзам (р) аст. Зодгоҳи ӯ шаҳри Басра буд. Барои таҳсили илм назди Имоми Аъзам (р) ба Кӯфа омад. Баъд аз таҳсили илм ҳангоме ки хост ба шаҳраш Басра бозгардад, Имоми Аъзам (р)

фармуд: «Дар рафтан шитоб макун, меҳоҳам ба унвони тўша туро чанд васият кунам». Он гоҳ аз рӯи фурсат вақт таъйин кард ва васиятҳое фармуд, ки дар зайл меояд. Ин васиятҳо хусусан барои уламо ва толибилмон аҳаммияти бисёр дорад.

Аллома Зарнучӣ (р) шогирди машҳури соҳиби «Ҳидоя» – аллома Бурҳонуддини Марғинонӣ дар китоби арзишманди худ «Таълимул-мутаъаллим» менависад:

«Бар ҳар толибилм лозим аст, китоби «Васият»-еро, ки Имом Абӯҳанифа (р) ба шогирдаш Юсуф ибни Холид ҳангоми бозгашти ӯ ба хонааш кардааст, дастрас намуда мутолиа кунад. Ҳангоме ки ман мехостам ба минтақаам баргардам, устодамон шайхулислом Алӣ ибни Абӯбакр (р) ба ман дастур доданд, ки васияти мазкурро барои худам бинависам, ҳамчунин ин васият барои муфти ва мударрисе, ки бо муомилоти мардум сарукор дорад, бисёр лозим ва зарурӣ аст».

Ҳазрати Юсуф ибни Холиди Самтӣ (р) аз устозони Имом Шофеъӣ (р) ҳастанд. Аз ин рӯ, Имом Шофеъӣ (р) дар бораи ӯ фармуданд: «Кона раҷулан минал-хиёр», яъне ӯ аз ҷумлаи беҳтарин афрод буд.

Муҳаддиси машҳур аллома Ибни Моҷаи Қазвинӣ (р) – соҳиби «Сунан», ки яке аз китобҳои сиҳоҳи ситта (шашгона) аст, аз ӯ ҳадис ривоят кардааст. Лафзи «Самтӣ» ба «самт» мансуб аст, ба сабаби доштани самт, яъне ҳусни сират ӯро Самтӣ мегӯянд. Юсуф ибни Холиди Самтӣ (р) дар соли 179-и ҳиҷрӣ вафот намудааст.

Бисмиллоҳир-Раҳмонир-Раҳим

Пас аз он ки Юсуф ибни Холиди Самтӣ муддате илм омӯхт ва тасмим гирифт, то ба зодгоҳаш бозгардад, аз устозаш Имом Абӯҳанифа (р) иҷозат хост. Имом фармуд: «Қабл аз бозгашт меҳоҳам чанд васиятеро ҳамчун тўша ба ту арза кунам, зеро ки дар арсаҳои гуногуни муомила бо мардум, ташхиси дараҷаҳои аҳли илм,

таъдиби нафс, идораи раъият, бархӯрд бо авому хавос ва огоҳӣ аз аҳволи мардум ба он эҳтиёҷ хоҳӣ дошт. Ин васиятҳои ман барои илму дониши ту бисёр лозим аст, балки ба монанди олате хоҳад буд, ки онро зинат баҳшида ва нагузорад дучори нуксонӣ ишқол гардад.

Бидон, ки ҳар гоҳ бо мардум бадрафторӣ кунӣ, бо ту душман хоҳанд шуд, агарчи падару модарат ҳам бошанд, вале ҳар гоҳ бо мардум рафтори хуш дошта бошӣ, агарчи бо ту хешовандӣ ҳам надошта бошанд, барои ту монанди падару модар хоҳанд гардид.

Сипас ба ман гуфт: «Сабр кун, то худамро барои кори ту фориғ намуда, фикрамро чамъ кунам ва ба тавфиқи Парвардигор туро чунон васияти фарогире намоям, ки аз таҳи қалбат аз ман сипосгузорӣ кунӣ».

Чун вақте ки бароям таъйин карда буд, фаро расид, фармуд:

«Инак вақташ фаро расида, ки аз он чи ба ту ваъда дода будам, парда бардорам». Он гоҳ фармуд:

«Акнун гӯё он сахнаро дар пеши чашмонам мучассам мебинам, хангоме ки ту ба шаҳри Басра дохил мешавӣ ва бо муҳолифони мо дар он шаҳр рӯ ба рӯ мегардӣ, бо истифода аз ғурури илмиат худро аз онҳо беҳтар медонӣ ва гӯё мехоҳӣ илматро ба руҳи онон бикашӣ. Ин кашмакаш чунон шиддат мегирад, ки рафта-рафта аз нишасту бархост бо онҳо сар мепечӣ, онҳо бо ту муҳолифат мекунанд ва ту бо онҳо, онҳо бо ту қатъи робита мекунанд ва ту бо онҳо, онҳо туро дашном медиҳанд, ту онҳоро, онҳо туро гумроҳу мубтадеъ мехонанд ва ту онҳоро, саранҷом ҳардуямон зерӣ суол меравам ва обрӯямон мерезад, он гоҳ ту маҷбур мешавӣ онҳоро тарк гӯӣ ва ба ҷои дигаре фирор кунӣ, аммо бидон ва огоҳ бош, ки ин тарзи тафаккур дуруст нест, ки инсон бо мардум мудоро накунад ва бо дасти худаш чунин шароитро ба вучуд орад, ба ҳар ҳол бояд бо мардум сохт, то ин ки Худованд роҳи баромаде бикушояд.

Пас ҳар гоҳ ворида Басра шавӣ, мардум туро истиқбол хоҳанд гирифт, ба мулоқотат хоҳанд омад ва аз ту пазирай хоҳанд намуд, ту кадри ҳар касеро бишинос, мардуми шариф ва шахсиятмандро азиз бидор, уламоро таъзим кун, эҳтироми бузургсолонро ба ҷо биёр, бо

хурдсолон лутфу нармӣ кун, ба мардуми авом наздик машав, бо бадкорон мудоро кун ва бо некон дӯстӣ барқарор намо, ҳокими вақтро кам машумор, ҳеч касро таҳқир макун, дар мурувват кӯтоҳӣ манамо, рози худатро ба касе изҳор макун, то касеро наозмӯдаӣ, ба дӯстияш эътимод макун, бо одами хасису фурӯмоя дӯстӣ манамо, чизе, ки ба зоҳират намеzeбад, бо он улфат маҷӯй, ҳаргиз бо аҳмакон бетакаллуф машав, аз пазириши даъват ва ҳадя худдорӣ намо,⁵ ҳамеша мудоро ва сабру таҳаммул пеша кун, синафарох ва ахлоқи хуш дошта бош, либоси нав бипӯш, маркаби хуб дошта бош, атру хушбӯии зиёд истеъмол кун, як вақтеро барои анҷоми корҳои шахсиат чудо кун, ҳамеша аз аҳбору аҳволи ходимон ва зердастонат огоҳ ва бохабар шав, дар таъдибу тарбияти онҳо чиддӣ бош, дар ин кор аз нармӣ истифода кун, зиёд онҳоро сарзаниш макун, ки беасар хоҳад шуд, бо дасти худ танбеҳашон макун, то ки виқорат пойдор бимонад, бар намозҳоят пойбанд бош, саховат кун ва суфраатро кушода бидор, ки бахил ҳаргиз лоиқи сарварӣ нест, дӯстони мутмаин ва мушовирони доное дошта бош, ки ҳамвора туро аз чараёни таҳаввулотӣ рӯзмарра ва ҳолоти мардум огоҳ созанд, то тавонӣ фасодро ислоҳ кунӣ ва хубихоро парвариш диҳӣ, аз ҳама кас ёд кун ва ба мулоқоташон бирав, чӣ касоне, ки ба мулоқоти ту меоянд ва чӣ ононе, ки намеоянд, бо ҳама касс хубӣ кун, хоҳ касоне, ки ба ту хубӣ мекунанд ва хоҳа касоне, ки намекунанд, афву гузашт пеша кун, ба некӣ суфориш намо, аз корҳои пучу бемаънӣ канора гир, касе, ки ба ту озор мерасонад, аз ӯ даргузар, дар нигоҳдошт ва адои ҳуқуқ шитоб кун, агар касе аз бародарон ва ҳамнишинонат бемор шуд, шахсан худат ба аёдаташ бишитоб ва аз тариқи дӯстони дигар низ пайваста чӯёи аҳволаш бош, агар касе аз онон аз маҷолисат ғоиб шуд, аҳволи ӯро ҷустуҷӯ намо ва агар касе аз онҳо аз ҳузур дар маҷлиси тухуддорӣ намуд, ту ӯро раҳо макун ва робитаи худро бо ӯ қатъ магардон, касе, ки ба ту ҷафо мекунад, бо ӯ низ рафтуомад кун, касе, ки пеши ту меояд, икромаш кун, касе, ки ба ту бадӣ мекунад, аз ӯ даргузар, касе, ки дар бораи ту сухани зишт мегӯяд, ту аз ӯ ба ҳусну хубӣ ёд кун, агар касе аз онон мурд ва бар ту ҳаққе дошт, ҳаққашро адо намо, агар касе хушии дошт, ба ӯ табрик бигӯ, агар мусибате дошт, ӯро тасаллӣ бидеҳ, агар ба вай офате

---

⁵. Қабул қардани даъват ва ӯадя суннат аст, аммо агар маслаҳат ва зарурати динӣ тақозо кунад, напазируфтани он ишколе надорад.

расид, бо ӯ ҳамдардӣ кун, агар касе туро барои коре фаро хонд, бирав, агар аз ту кумак хост, ба вай кумак кун, агар аз ту ёрӣ хост, ба ӯ ёрӣ расон, то метавонӣ дар ҳузури мардум изҳори дӯстӣ кун, салом карданро ом гардон, агарчи ба мардуми пасту безътибор бошад, агар бо дигарон дар маҷлис як ҷо шудӣ ва масоили илмие матраҳ шуд ва дидӣ, ки дар баҳсу гуфтугӯ бар хилофи назариёти ту масоиле гуфта шуд, ту бевосита бо онон муҳолифат макун, агар аз ту дар бораи масоиле пурсида шуд, аввалан ҳамон дидгоҳро баён кун, ки онҳо бо он ошноянд ва онро дуруст медонанд, баъд аз он дидгоҳи дигарро матраҳ намо, масалан мегӯӣ: «Дар ин бора як қавли дигар низ ба ин шарҳ ҳаст ва далелаш чунин аст», вақте ки онҳо назари туро гӯш кунанд ва ҳикмати туро бубинанд, ки дар маҷлиси ту ҳозир мешавад, ки ту ҳақиқатан олим ҳастӣ ва қадри туро хоҳанд донист, саъй кун ҳар касе, ки дар маҷлиси ту ҳозир мешавад, аз илм маҳрум нагардад, тибқи ҳолати ҳар кас миқдоре илм ба вай биёмӯз, то онро ёд бигирад ва дар он биандешад, бо мардум фақат масоили асосиро матраҳ кун ва аз тарҳи чузъиёт бипарҳез, мардумро ҳамеша маънусу саргарм дошта бош, гоҳе бо онон шӯхӣ кун ва дӯстона суҳбат намо, ки ин гуна умур муҳаббати туро дар қалби мардум меафзояд ва ба ҳузури онҳо дар маҷлисиҳои илмӣ давом мебахшад, гоҳе мардумро ба хӯрдани ғизо даъват кун, аз хатоҳои онон ҷашмпӯшӣ намо, қорҳояшонро анҷом бидеҳ, ба онон нармаӣ кун, агар лағзиш дидӣ, ба тавре аз он бигузар, ки гӯё асло надидаӣ, бо ҳеч кас аз онон изҳори дилтангӣ ва нороҳатӣ макун, тавре бо онон бархӯрд кун, ки гӯё фарде аз ҷумлаи онҳо ҳастӣ, рафторат бо мардум ҳамчунон бошад, ки бо худ рафтор мекунӣ, барои онҳо ҳамон чизро биписанд, ки барои худат меписандӣ, барои ислоҳи нафси хеш аз худӣ нафс кумак бигир, ба ин гуна ки онро аз хомиҳо боздор ва ҳамвора аҳволашро мушоқабат кун, аз шарписандӣ бигурез, агар касе аз ту изҳори танаффур кард, ту аз вай мутанаффир машав, касе, ки ба ту гӯш медиҳад, ту низ ба ӯ гӯш бидеҳ, коре, ки мардум туро ба он водор накардаанд, ту низ касро ба он водор макун, тавре бо онҳо бархӯрд кун, ки онон чунин бархӯрдро барои худ биписанданд, ба онҳо нияти неки худро нишон бидеҳ, аз ростӣ қор бигир, такаббурро раҳо кун, мабодо касро фиреб диҳӣ, гарчи туро фиреб диҳанд, амонатро ба соҳибаш баргардон, гарчи дигарон бу ту хиёнат кунанд, вафо пеша кун, ба тақво ҷанг бизан, бо пайравони динҳои дигар рафтори

муносиб намо, агар ба ин васияти ман амал намоӣ, умедворам солим бимонӣ».

Сипас фармуд: «Аз ошноӣ бо ту бисёр хурсандам, аммо инак, ки аз ман чудо мешавӣ, хеле нигарон ва нороҳатам, ҳамвора ба ман нома бинавис ва маро аз эҳтиёҷот ва мушкилоти худат огоҳ гардон, ту бароям ба мисли фарзанд ҳастӣ, зеро ки ман барои ту ба монанди падар ҳастам».

Ва саллаллоҳу ало саййидино Муҳаммадинин-набиййил-уммиййи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ва саллам.

**Васиятҳои Имоми Аъзам Абӯҳанифа (р) ба фарзандаш
Ҳаммод (р)**

Бисмиллоҳир-Раҳмонир-Раҳим

Фарзандам! Худованд туро ба роҳи рост иршод ва таъйид кунад, меҳоҳам туро чанд васият кунам, ки агар онҳоро ба ёд супорӣ ва дар амал татбиқ кунӣ, умедворам, ки иншоаллоҳ саодати дунё ва охиратро ҳосил кунӣ.

Аввал: Нахустини он тақво аст, ки аъзо ва андомҳои худро ба хоҳири тарси Худо аз гуноҳон маҳфуз бидорӣ ва фармудаҳову

дастуроти Парвардигоратро аз рӯи убудият ва бандагӣ ҳамвора ба ҷой оварӣ.

Дувум: Он чиро эҳсос кардӣ, ки ба доништан ва омӯхтани он муҳтоҷӣ, бештар худро дар ҷаҳлу нодонӣ мағузур ва ҳарчи зудтар онро биёмӯз.

Севум: Бо касе, ки дар умури дину дунё ба вай муҳтоҷ нестӣ, нишасту бархост макун.

Чаҳорум: Ҳаққеро, ки дигарон дар зиммаи ту доранд, бо инсоф адо кун ва агар ту бар зиммаи дигарон ҳаққе доштӣ, ҳаргиз барои барои худат толиби инсоф машав, магар ин ки зарурате бошад.

Панҷум: Ҳеч гоҳ бо мусулмон ё зиммӣ душманӣ макун.

Шашум: Бар он чи ки Худованд аз моли дунё ва мақому мартаба ба ту иноят кардааст, қаноат кун.

Ҳафтум: Он чи дар даст дорӣ, бо ҳусни тадбир масраф кун, то аз мардум бениёз бошӣ.

Ҳаштум: Худатро дар чашми дигарон беарзиш магардон.

Нухум: Худатро аз мудохила дар корҳои пучу бемаънӣ нигоҳ дор.

Даҳум: Ҳангоми бархӯрд бо мардум дар салом додан пешдастӣ кун, чун суҳан гуфтӣ, неқӯ бигӯ, бо мардуми хуб дӯсттию муҳаббат пеша кун ва бо бадон мудоро дошта бош.

Ёздаҳум: Зикри Худоро бисёр кун ва дуруду салом бар Расули акрам (с) бештар бифирист.

Дувоздаҳум: То метавонӣ, ба «Сайидул-истиффор» машғул бош ва калимоти он чунин аст:

" اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ . "

«Аллоҳумма Анта Раббӣ ло илоҳа илло Анта ҳалақтанӣ ва ана ӯабдука ва ана ӯало аҳдика ва ваъдика мастатаъту. Аъзузу бика мин шарри мо санаъту, абӯу лака биниъматика ӯалайя ва абӯу лака бизанбӣ, фағфир лӣ фаиннаҳу ло яғфируз-зунуба илло Анта».

«Худовандо, Ту Парвардигори манӣ, маъбуде баҳақ ҷуз Ту нест, маро офаридӣ ва ман бандаи Туам ва ба паймону ваъдаи худ то ҷое, ки метавонам, пойдорам. Аз бадии он чи анҷом додам, ба Ту паноҳ мебарам, аз неъматӣ Ту бар худ огоҳам ва ба гуноҳам иқроф

мекунам, маро биомурз, ҳамоно чуз Ту касе омурзандаи гуноҳон нест».⁶

Касе, ки ин дуоро шаб бихонад ва дар он шаб бимирад, ба биҳишт дохил мешавад ва касе, ки онро ҳангоми субҳ бихонад ва дар он рӯз бимирад, вориди биҳишт мегардад.

Аз ҳазрати Абӯдардо (р) ривоят аст, ки хангоме ба ӯ гуфтанд, ки «Хонаат оташ гирифт», фармуд: «Оташ намегирад, зеро ки ман калимоте аз Расули Худо (с) шундаам, ки ҳар касе онҳоро дар аввали субҳ бихонад, то шаб ҳеч мусибате ба ӯ намерасад ва касе, ки онҳоро дар шаб бихонад, то субҳ ҳеч мусибате ба ӯ намерасад». Он калимот чунин аст:

" اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَمِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "

«Аллоҳумма Анта Раббӣ ло илоҳа илло Анта, алайка таваккалту ва Анта Раббул-аршил-азим, мо шоаллоҳу кона ва мо лам яшаъ лам якун, ло ҳавла ва ло қуввата илло биллоҳил-алиййил-азим, аъламу анналлоҳа ало кулли шайъин қадир ва анналлоҳа қад аҳота бикулли шайъин илмо, Аллоҳумма иннӣ аъзузу бика мин шарри нафсӣ ва мин шарри кулли зӣ шаррин ва мин кулли доббатин Анта охизун биносиятиҳо, инна Раббӣ ало сиротин мустақим».⁷

«Илоҳо! Ту Парвардигори манӣ, чуз Ту маъбудӣ дигаре нест, таваккулам бар Туст ва Ту Парвардигори арши азим ҳастӣ, он чи Худо бихоҳад, ҳамон хоҳад шуд ва то Худо нахоҳад, ҳеч коре анҷом нахоҳад гирифт, чуз Худои бузург ва бартар ҳеч неруе нест, ки инсонро аз маъсият боздорад ва ба некӣ водор намояд, яқини устувор дорам, ки Худованд бар ҳама чиз қодир аст ва ин ки илми Парвардигор бар ҳама чиз ихота дорад. Парвардигоро! Аз шарри нафсам ва аз шарри ҳар соҳиби шарре ва аз шарри ҳар махлуқе, ки

⁶. «Мишкотул-масобей».

⁷. Ин ривоятро имом Наваӣ дар китоби «Ал-азкор» аз китоби «Амалул-явми вал-лайла» - таълифи Ибни Санӣ (р) накл кардааст, албатта лафзи «кулли зӣ шаррин» дар он нест.

Ту ихтиёрашро дорӣ, ба Ту паноҳ мечўям, ба ростӣ ки Парвардигорам бар сироти мустақим аст».

Сездаҳум: Ҳар рӯз ба қироати Қуръон мувозибат ва пойбанд бош ва савоби онро ба Расули акрам (с), волидайнӯ устозонат ва дигар мусулмонон ҳада кун.

Чаҳордаҳум: Аз дўстонат бештар аз душманонат ҳазар кун, чунки фасод дар миёни мардум густариш ёфтааст ва мумкин аст дўстат ба душман табдил ёбад.

Понздаҳум: Асрори худро пинҳон бидор ва касеро аз молу барномаи амал ва маконе, ки ба он ҷо қасди рафтани дорӣ, огоҳ масоз.

Шонздаҳум: Бо ҳамсоя хушрафторӣ намо ва бар озору азияти ӯ сабр кун.

Ҳафдаҳум: Мазҳаби аҳли суннат ва ҷамоатро ҳамвора лозим бигир ва аз ҷоҳилону гумроҳон бипарҳез.

Ҳаждаҳум: Дар тамоми корҳо нияти худатро холис гардон ва дар ҳар сурат кўшиш кун, ки ҳалол бихўрӣ.

Нӯздаҳум: Ба панҷ ҳадисе, ки аз миёни панҷсад ҳазор ҳадис интиҳоб кардаам, амал кун:

1. Дору мадори тамоми аъмол бар ният аст ва подоши ҳар шахс мутобиқи нияти ӯ хоҳад буд.
2. Аз аломатҳои диндорӣ як шахси мусулмон ин аст, ки корҳои лояънӣ⁸ ва бефоида ро тарк кунад.
3. Ҳеч яке аз шумо то ҳангоме ки мусулмони комил наметавонад бошад, ки он чиро барои ҳадаш меписандад, барои бародари мусулмонанаш низ биписандад.
4. Ҳалолу ҳаром ошкор аст ва дар миёни он ду масоили зиёде муштабеҳ аст, ки бисёре аз мардум онро намедонанд, пас касе, ки аз ҷизҳои шубҳанок парҳез кунад, дину обрўяшро маҳфуз доштааст ва касе, ки дар ҷизҳои шубҳанок бияфтад, дар ҳаром афтадааст, монанди ҷўпоне, ки рамаашро дар атрофи киштзор мечаронад, анқариб ба киштзор дохил

---

⁸. «Лоаяънӣ» ба ғарфӣ ва корӣ гуфта мешавад, ки бефоида буда, неч гуна манфиати дунявӣ ё ухравӣ ба он вобаста набошад ва лўз зоеъ кардани вақт неч самарае надошта бошад. Баъзе уламо мегўянд: Бар асари машғул шудан ба корҳои беаънӣ нуру раънаки аъмоли солаъ аз байн меравад ва илова бар он зарараш ин аст, ки ин вақти гаронбаъое, ки бояд ба тилолати зикр ва дуову дуруд ва ғайра сарф мешуд, зоеъ мегардад. Алайб ин аст, ки тоъирони дунё ба даст наовардани фоида ро низ зарар мешуморанд, аммо толибону ошиқони охират фикр намекунанд, ки ба сабаби иштиғол ба корҳои беаънӣ ҷи қадар соатъову лаъзаъои арзишмандеро барбод медиҳанд. Дар зимн инро низ бояд мадди назар дошт, ки вақте паръез аз корҳои беаънӣ ин қадар мавриди таъкид аст, пас илтиноб аз гуноъ ҷи қадар волиб ва зурури аст. (Муаллиф).

хоҳанд шуд. Сипас фармуданд: «Огоҳ бош! Ҳар подшоҳ худуде дорад. Огоҳ бош, ки худуди Худованд ҳамон чизҳоест, ки иртиқоби онҳоро бар бандагонаш ҳаром кардааст. Огоҳ бош! Дар ҷисми инсон тиккаи гӯштест, ки агар дуруст шавад, тамоми ҷисм дуруст мешавад ва агар фосид гардад, тамоми ҷисм фосид мегарад. Огоҳ бош, ки он қалб аст».

5. Мусулмони комил касе аст, ки мусулмонони дигар аз дасту забонаш солим бимонанд.⁹

Бистум: То солим ҳастӣ, дар миёни тарсу умед қарор дошта бош ва бо хушгумонӣ ба Худо ва умеди қавӣ, бо қалби солим бимир, зеро ки Худованд бахшандаву меҳрубон аст.

**Васиятномаи Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нуъмон ибни
Собити Кўфӣ – рафаъаллоҳу дараҷотиҳи – ба шогирдаш Нӯҳ
ибни Абӯмарям (р) дар умури қазо**

Нӯҳ ибни Абӯмарям (р) низ аз шогирдони маъруфи Имоми Аъзам (р) буд. Зодгоҳи ӯ шаҳри Марв аст. Куняи ӯ Абӯисмат буда, бо лақаби «Ҷомеъ» шуҳрат дошт. Умуман аз ҳазрати Имоми Аъзам (р) дар бораи умури қазо суолоте мекард. Боре ҳазрати Имом фармуд: «Ту рӯзе ба мансаби қазо хоҳӣ нишаст». Чунон ҳам шуд, ӯ тариқи номае чараёнро ба Имоми Аъзам (р) иттилоъ дод. Ҳазрати Имоми Аъзам (р) васиятҳое чанд перомуни қазо навишт ва ба ӯ фиристонд, ки инак дар зайл баён хоҳад шуд. Ёро ба ин сабаб «Ҷомеъ» меномиданд, ки ҷомеъул-улум, яъне фароғирандаи ҳамаи илмҳо буд. Ҳар рӯз ҷаҳор ҳалқай дарс доир мекард, яке ҳадис, дувум нақл ва тавзеҳи иршодоти Имоми Аъзам (р), севум наҳв ва забони

---

⁹. Аз Имом Абӯдовуди Силостонӣ (р) - софиби «Сунан» нақл шудааст, ки фармуданд: «Ман панъсад назор ӯадис аз Расули Худо (с) навиштаам, аз он ӯумла ҷаъор ӯазору ӯаштсад ӯадис дар китоби худам ӯамъ кардам, ки ӯамаи он ё саъеъ ё наздик ба саъеъ аст. Барои касе хоста бошад, ба дин амал кунад, фақат ҷаъор ӯадиси он кофӣ аст. Он гоъ аз як то ҷаъор ба ӯамин тартиб ӯадисҳои мазкурро баршумурданд, ӯадиси панъуме, ки Имом Абӯҳанифа (р) ба писарашон ӯаммод тавсия карданд, дар интиҳоби Имом Абӯдовуд (р) дида намешавад. Панъ ӯадиси мазкур бисёр ӯомеъ буда ва тақрибан ӯама шуъбаҳои зиндагиро дар бар мегирад. (Муаллиф).

арабӣ ва ҷаҳорум шеърӯ адаб. Ў илова аз Имоми Аъзам (р) аз қозӣ Ибни Абӯлайло (р) низ касби файз намудааст.

Бисмиллоҳир-Раҳмонир-Раҳим

Наҳмадуху ва нусаллӣ ало Расулиҳил-карим.

Нӯҳ ибни Абӯмарям (р) мегӯяд: «Ман аз Имом Абӯҳанифа (р) дар бораи маънои аҳодис суол мекардам, эшон аҳодиси мавриди назарро шарҳу тавзеҳ медоданд.¹⁰ Ҳамчунон дар бораи масоили печида аз эшон ҷӯё мешудам ва бештар дар бораи масоили қазо ва аҳкоми фикҳӣ суол мекардам. Боре фармуд: «Эй Нӯҳ! Ту рӯзе бар мансаби қазо хоҳӣ нишаст». Ҳангоме ки ба зодгоҳам Марв бозгаштам, муддати зиёде тӯл накашид, ки маҷбур шудам мансаби қазоро бипазирам. Ҳанӯз Абӯҳанифа (р) дар қайди ҳаёт буданд, нома навиштам ва ҷараёно ба эшон иттилоъ додам ва дар зимн навиштам: «Аз ин ҷасорат пӯзиш мецоҳам, ки ман ин кори душворро маҷбуран пазируфтаам».

Эшон ҷавоби номаро чунин марқум доштанд:

«Аз Абӯҳанифа ба Абӯисмат, асسالому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуху, ва баъд: Номаат расид ва аз муҳтавои он огоҳ гардидам. Амонати бузурге бар дӯшат ниҳода шудааст, амонате, ки бузургтарин уламо аз таҳаммули он очизанд. Ту акнун монанди ғариқе ҳастӣ, ки бояд барои наҷоти худ ҷорое биандешӣ. Бинобар ин, тақво пеша кун, ки тақво тамоми корҳоро рост мекунад, дар охираи сабаби наҷот мегардад ва дар дунё аз ҳар мусибате мераҳонад. Ба василаи ҳамин тақво аст, ки беҳтарин самарот ҳосил мегардад. Худованд оқибати ҳама корҳоямонро ба хайр гардонад ва ба он чи ризои ҳудаш ҳаст, тавфиқамон бахшад, зеро ки Ў шунавони гуфторҳо ва наздик ба бандагон аст.

Бидон, ки кори қазоватро ҷуз олими мутабаҳҳир наметавонад ба дурустӣ анҷом диҳад, олиме, ки дар усули илм, хоҳ аз Қуръон ва хоҳ аз суннат ва ақволи саҳоба маҳорати комил дошта бошад ва аз худ раъй ва дидгоҳи илмӣ ва қудрати танфиз (ичро) дошта бошад. Пас, агар дар ҳини қазоват ба мушкиле бархӯрдӣ, ба Қуръону суннат

---

¹⁰. Чунки шарҳи маънои аҳодис фанне аст, ки Имом дар он устод буданд ва ӯаминро фикҳ дар дин мегӯянд.

ва иҷмои уммат рӯчуъ кун, агар насси сареҳе ёфтӣ, ба он амал кун ва агар насси сареҳе наёфтӣ, назоир (ҳаммонанд)-и онро ҷустуҷӯ карда, қиёс кун ва аз усули сегонаи мазкур барои он мисол ва шохид биёр, он гоҳ ба ҳар кадом ки ба усули мазкур наздиктар ва шабехтар буд, амал кун.

Бо уламои соҳиббасират машварат намо, иншоаллоҳ дар миёни онон касоне хоҳанд буд, ки он чи ту наметавонӣ дарк кунӣ, онон дарк хоҳанд кард.

Пас ҳар гоҳ тарафайни даъво назди ту ҳозир шуданд, дар байни нотавону тавонманд, беобрӯву обрӯманд дар ҷои нишаст, дар гӯш кардани ҳарф, дар суҳбат кардан, дар ҳама чизҳо адолат кун, ҳаргиз мағзур аз ту ҳаракате содир шавад, ки обрӯманд ба хотири эътибораш дар миёни мардум дар ту тамаъ кунад ва беобрӯ ба хотири заъфу нотавонияш аз ту ноумед гардад.

Ҳар гоҳ тарафайни низоъ дар назди ту ҳозир шуданд, бигузур, то ба оромӣ дар ҷойгоҳи муайянашон бинишинанд ва шармандагии маҷлис ва ҳайбати маҳкама аз онон дур гардад, он гоҳ ба нармӣ бо онон гуфтугӯ намо, матлаби худатро ба онон бифаҳмон ва кӯшиш кун, ки матлаби ҳар яки онҳоро ба дурустӣ дарк кунӣ, вақти кофӣ дар ихтиёрашон бигузур, ки бидуни шитоб тавонанд ҳадафашонро бифаҳмонанд ва ҳар он чи гуфтани доранд, бигӯянд, магар ин ки бемаврид суҳбат кунанд, ки дар он сурат пеши суҳанро гирифта бигӯ, ки «ин суҳан ба асли масъала рабте надорад».

Ҳеч гоҳ дар ҳолати дилтангӣ ва ҳашму ғамгинӣ ҳукм макун, на дар ҳолате ки эҳтиёҷ ба дастшӯӣ дошта бошӣ ё гурусна бошӣ ва на хангоме ки қалбат ба ҷои дигаре машғул бошад, вақте ҳукм содир кун, ки аз ҳама ҷиҳат фориғдил ва мутмаин бошӣ.

Дар содир кардани ҳукм байни ҳешовандон (яъне ду тарафи қазия бо ҳам қавму хеш бошанд) шитобу ачала макун, балки чанд чалса онҳоро бо ҳам бинишон, шояд сулҳ кунанд, агар ба сулҳ розӣ шуданд, чи хуб, вагарна дар миёни онон мутобиқи шариат ҳукм кун.

То вақте ки ҳама сабабҳои иттиҳом бароят мушаххас нашавад, бар ҳеч касе ҳукм содир макун.

Ҳеч гоҳ гувоҳро талқин макун ва сухан ба даҳонаш мадеҳ, дар чалсаи маҳкама ба ҳеч кас (на тарафайн ва на шоҳид) роҳнамоӣ ва ишора макун.

Ҳаргиз ба хешовандонат уҳда ё мансабе масупор.

Ҳаргиз даъвати касеро қабул макун, то муттаҳам нашавӣ.

Дар маҷлиси қазо чуз бо ашхоси масъул гуфтугӯ макун.

Ҳамеша тақвиро бар ҳама чиз тарҷеҳ бидеҳ, ки барои дунё ва охиратат кофӣ аст.

Худованд ба ҳамаамон неъматӣ саломатӣ ва зиндагии покиза иноят кунад ва дар охират ҷойгоҳи қаримонае насиб гардонад.

Ва саллаллоҳу таъоло ало хайри халқиҳи саййидино Муҳаммадин ва олиҳи ва саҳбиҳи аҷмаъин».

Васиятҳои Имоми Аъзам (р) Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собити Кўфӣ ба шогирдони бориҷи худ

Бисмиллоҳир-Раҳмонир-Раҳим

Аз Имом Абӯюсуф (р) ривоят аст, ки фармуд: «Як рӯзи боронӣ мо чанд нафар аз шогирдони ҳазрати Имоми Аъзам (р) назди ӯ ҳозир шудем. Аз он ҷумла Довуди Тоӣ, Офияи Авдӣ, Қосим ибни Маъни Масъудӣ, Ҳафс ибни Ғиёси Нахаъӣ, Вакеъ ибни Ҷарроҳ, Молик ибни Миғвал, Зуфар ибни Ҳузайл ва иддаи дигаре буданд. Имоми Аъзам (р) ба мо рӯй оварда фармуданд:

«Шодию хушҳолии ман бо шумост, шуморо мебинаму ғаму парешониам дур мешавад, ман фикҳро монанди як аспӣ саворӣ ончунон барои шумо ром карда ва зин намуда, лаҷом задам, ки ҳар гоҳ бихоҳед, метавонед онро савор шавед. Акнун дарҳол шуморо раҳо мекунам, зеро ки мардум аз пайи шумо меоянд, аз шумо пайравӣ мекунанд ва суханону калимоти шуморо ҷустуҷӯ менамоянд, гарданҳоро дар баробари шумо фуруд овардаам, ки хоста ё нохоста аз шумо фармон мебаранд.

Акнун ҳамаи шумо салоҳият доред, ки бар мансаби қазо бинишинед ва дар миёни шумо даҳ нафаранд, ки метавонанд қозилқузот бошанд, яъне барои қазоват дигар ба манзалаи устод ва мураббӣ қарор бигиранд. Шуморо ба Худо ва ба он илми муқаддасе, ки Худованд ба шумо иноят кардааст, савганд, ки ин илмро аз зиллату хорӣ маҳфуз бидоред ва ҳаргиз бо талаби мансаб ё уҳдае аз ҳокимон онро хор насозед. Агар аҳёнан меҳост мансаби қазо ба яке аз шумо таҳмил шавад, аммо ў дар бораи ҳудаш медонист, ки нуктаи заъфе дорад ва Худованд онро аз чашми дигарон пинҳонаш доштааст, пас бидонед, ки қазовати чунин шахс ноҷоиз буда, даромадаш аз ин роҳ барои вай ҳалол нест. Қазовати шахс замоне ҷоиз ва музде, ки аз ин роҳ ба даст меорад, барояш ҳалол аст, ки зоҳиру ботинаш яке бошад.

Бо вучуди ин, агар касе маҷбур шуд уҳдаи қазоро бипазирад, пас миёни худ ва мардум парда нагузорад, намозҳои панҷгонаро бо ҷамоат дар масҷид бихонад, дар вақти намоз дар байни мардум эълон кунад, ки ҳар кас бо ман коре дорад, ман ҳозирам, ҳар гоҳ аз намози хуфтан фориғ шуд, се бор эълон кунад, ки ҳар кас бо ман коре дорад, ман ин ҷоям, он гоҳ ба хонааш биравад.

Агар ба қадре мариш шуд, ки натавонист ба кораш ҳозир шавад, ба андозаи рӯзҳое, ки мариш буд, аз ҳуқуқаш (маъошаш) кам кунад. ҳар имом ё масъуле, ки дар байтулмол хиёнат кунад ё дар даврони имоматаш муртакиби зулме шавад, чунин имомате ботил мегардад ва аз он лаҳза ба баъд ҳукмронӣ ё идомаи масъулият барои вай ноҷоиз аст, агар ошкоро муртакиби гуноҳе шавад, ки ҳадди шаръӣ дорад, бояд наздиктарин қузоти минтақа онро бар вай ҷорӣ кунанд».

Ва саллаллоҳу ало саййидино Муҳаммадин ва ало олиҳи ва саҳбихи ва саллама таслиман касиро.

